

Eldologiasodás és forradalom II.

Az eldologiasodás felszámolásának, a tudatos emberi élet megalapozásának lehetőségét a *Történelem és osztálytudat* Lukács Györgye a szocialista forradalomban látja. Az egész társadalom újjáépítését csak a proletariátus tudatos cselekvéseként tudja elképzelni. E felfogásban a proletariátus egy szervezett gazdasági rendszer megteremtése, az egész társadalom újjáépítése érdekében nyílt osztályháborút folytat az anarchikus gazdaság, a múlt uralmának mindennemű formája ellen. E folyamat központi kérdése a hatalom megszerzése. Csak a hatalom birtokában válik egyáltalán lehetségessé a gazdaság megszervezése, a múlt uralmának leküzdése, vagyis „a társadalom megismert egészét célzó tudatos cselekvés”. A proletariátusnak ez a tudatos történelmi fellépése, mely az emberiség eddigi történetének legnagyobb átalakulását vonja maga után, Lukács felfogásában „nem egyszeri aktus”, de nem is „a lassú és fokozatos mennyiségi változás pusztá átcsapása minőségi változásba [...]”, ahol a gazdasági fejlődés »örök törvényei« az emberek feje fölött, mintegy „az ész cseleként” működnek, s az emberiség csak *post festum*, és mintegy „egycsapásra ébred tudatára a már elért állapotnak”. Az átmeneti időszak olyan „hosszadalmas és kemény folyamat”, melynek minden egyes mozzanata ugrásszerű, vagyis „*valamilyen minőségileg újnak [az irányába fordul], és „csak akkor őrzi meg igazán ugrásszerűségét, ha teljesen részévé válik e folyamatnak”. Az ugrásszerűség itt tehát nem egyéb, mint „minden egyes mozzanat tudatosult értelme, tudatosult viszonya az egészhez”, olyan „tudatos előresietés a folyamat szükségzerű irányában”, mely „egy lépéssel megelőzi” magát a folyamatot, és amely „nem idegen célokat és maga gyártotta utópiákat akar e folyamatra erőszakolni, hanem csupán a benne magában rejlő célt felfedve avatkozik be” a folyamat menetébe. Ezért tartja olyan fontosnak Lukács, hogy a forradalom ne riadjon vissza „tulajdon céljainak meghatározatlan szörnyűségétől”. (*Történelem és osztálytudat*. Bp., 1971. 548.) Az átmeneti korszak döntő gazdasági tényezője a *Történelem és osztálytudat* Lukácsa szerint az erőszak. A forradalomnak ugyanis nem az a feladata, hogy az objektív gazdasági folyamat szükségzerű menetéből „kiolvassa azt, ami — így is, úgy is — elkövetkezik”, és meggyorsítsa magát a folyamatot, hanem hogy leküzdje, kikapcsolja, visszaszorítsa, illetve lehetséges, más irányba terelje ezt a „szükségzerűséget”. Ahol ez a szándék ellenállással találkozna, ott pedig nem marad más lehetőség, mint kitérni a „gazdasági szükségzerűség” útjából. A gazdaság ezáltal természetesen elveszti öntörvényűségét, megszűnik gazdaságnak lenni, „a tudatosan vezetett társadalom szolgáltatónyává” minősül vissza. (*I. m.* 549.) A társadalmi folyamatok előterébe „a meztelen, kendőzetlen, nyíltan fellépő erőszak kerül”. De ez Lukács szerint csak a látszat. Mert az erőszak „nem szuverén elv”, hanem „a proletariátus tudatossá vált akarat”, mely nemcsak önmaga megszüntetésére irányul, hanem egyszersmind az „eldologiasodott viszonyok emberek fölötti uralmát” is meg kívánja szüntetni. (*I. m.* 550.) Valójában arról van szó, hogy a gazdaság ne uralkodhassék többé a társadalom fölött. Amíg a gazdaság uralma érvényesült a társadalom fölött, amíg a gazdaság volt a fejlődésnek az a motorja, amely a társadalmat az emberek „feje fölött” mozgatta, ez az uralom az emberi fejekben nem gazdasági — „ideologikus” — formákban jutott kifejezésre. Az átmeneti időszakban nincs szükség a célok „ideologikus megszépítésére”, a gazdasági tartalmak kizárólagos uralomra tesznek szert a forradalom megvalósítóinak tudatában. Ebben az összefüggésben „már nem hat paradoxonnak — mondja Lukács —, hogy ez az átmenet a szinte minden mást kizáró gazdasági érdeklődés és a nyíltan bevallott, meztelen erőszak alkalmazásának korszakaként lép fel” (*I. m.* 551.).*

A forradalmi erőszak ugyanakkor konkrét erőszakszervezetek ellen irányul. Ilyen erőszakszervezet Lukács szerint a tőkésállam, melyet az emberek „természeti erőnek, létük szükségzerű környezetének” tekintenek, s ezért hajlandók önként alávetni magukat e hatalomnak. A forradalom elméleti, stratégiai és taktikai kérdéseinek tárgyalása ezért szükségzerűen elvezet „a szervezett erőszak általános problémáihoz, a jog és állam kérdéséhez, végső soron pedig az ideológia problémá-

jához" (I. m. 554.). Erőszakot erőszakkal ugyanis csak az képes szembeállítani, aki „a dolgok adott rendjét már nem tekinti természeti szükségszerűségnek“, aki „szellemileg és érzelmileg emancipálódott a fennálló rend hatalmától“ (I. m. 556.).

Ezért Lukács szerint az állam és jogrend tulajdonképpen e hatalmaktól való „belső megszabadulásunk“, emancipálódásunk folyamatában válik azzá, ami: „puszta empirikus létezésé“, „adottsággá, melynek valóságos hatalmával számolni kell, amely azonban nem léphet fel azzal az igénnyel, hogy meghatározza cselekvéseinket“ (I. m. 562.). A joggal és állammal szembeni társadalmi, vagy ahogy Lukács nevezi: a „kommunista elfogulatlanság“ nézőpontjából a tőkésállam is pusztá hatalmi tényező, a szervezett erőszak olyan formája, amely ellen a proletariátus szervezett hatalmát kell mozgósítani. A szervezkedés módszereinek, legalitásának vagy illegálisitásának kérdését Lukács élesen elválasztja az „általános irányvonalak“ kérdésétől. Az illegális vagy a legalitás egyoldalú eszményítői nem tudják megőrizni az állammal és jogrenddel szembeni elfogulatlanságukat, s ezzel e hatalmaknak nemcsak „pusztán empirikus létet, hanem bizonyos fokú érvényességet is tulajdonítanak“ (I. m. 563.). „A polgári jogrend érvényessége“ akkor szűnik meg, amikor a proletariátus „megtanul úgy viselkedni, hogy e formák [ti. a kapitalizmus teremtette életformák] belülről már ne befolyásolják cselekvését“ (I. m. 565.). Aki nem ismeri el a polgári jogrend „érvényességét“, hanem csak e jogrend (s az ezt gyakorló állam) közböbs „létezését“, annak számára a legalitás vagy illegálisitás kérdése „pusztán a pillanatnyi hasznosság alapján“ eldöntendő, dinamikusabb, taktikai kérdéssé válik. Ez az elfogulatlanság azonban csak a forradalom korai szakaszának velejárója. A polgári törvényességgel szembeni közömbösséget „a diktatúra időszakában a legitimitás érzésének és tudatának kell felváltania“ — vonja le a következtetést Lukács György a forradalom és a proletárállam legalitásviszonyait tárgyaló tanulmány végén (I. m. 571.). A proletariátus akkor ébred rá saját történelmi hivatására, amikor túllép mind „a legális kretenizmuson“, mind „az illegális romantikáján“, saját proletárhatalmát tekintve egyedül törvényesnek (I. m. 573.).

A Lukács-szöveg kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy a pusztán hasznosságra irányuló proletártaktika, mely kizárólag a proletárállam megteremtését és megszilárdítását tartja szem előtt, valamint a forradalmi jogrend egyedüli legitimitása nem készíti-e a proletariátust arra, hogy saját államát „az“ államnak tekintse, olyan „elvonat és fenséges képződménynek“, olyan fetisiztikus formának, mely végső soron e forma megteremtőjén, magán a proletariátuson is uralkodik? Felszámolható-e ezúton az eldologiasodás? Nem tartalmazza-e már csirájában ez a szemlélet a dogmatizmus későbbi elméletét (és gyakorlatát) is? És hova tűnt Lukács korábbi (1918-as) erkölcsi dilemmája, hogy Belzebubbal küzdhető-e a Sátán? Vagyis: ha az emberek többsége ma még nem akarja az új világrendet, erőszakkal, terrorral, diktatúrával kell-e a proletariátus osztályuralmát megvalósítani, vagy meg kell várni, amíg az emberek önmegrendelkezéséből, önakaratából születik meg az új világrend? Más szóval: „a demokrácia a szocializmusnak csak taktikájához tartozik-e, vagy pedig olyan integráns része, amelyet nem lehet belőle kihagyni?“ (A bolsevizmus mint erkölcsi probléma. In: *Történelem és osztálytudat*. Bp., 1971. 12., 15.)

Az 1923-ban megjelent esszékötetben tulajdonképpen sokkal bonyolultabban jelentkeznek ezek a kérdések, mint ahogy az a szokványos értelmezésekben (szekularitás, revizionizmus) elő szokott fordulni. Lukács szerint ugyanis a szocialista forradalom nem tisztán proletárforradalom, amelyben a szervezett proletariátus előbb kíméletlenül leszámol a polgársággal, majd kénye-kedve szerint rendelkezik a többi társadalmi rétegekkel, csoportokkal (kispolgársággal, parasztsággal, nemzetiségekkel stb.). Sokkal inkább arról van szó, hogy a proletariátus képtelen megszerezni a hatalmat, ha nem támaszkodik az összes, forradalomban érdekelt rétegek erejére, összefogására. Azonban Lukács felfogásában ez nem valamilyen, a proletariátustól az erőviszonyok kényszerhelyzetében kicsikart pragmatikus, taktikai, végső fokon képmutató engedmény (ami szerinte csak gyengíthetné az összefogás hatékonyságát), sem pedig egy rejtett ontológiai érdekközösség homogén-folyékony kisugárzása (emanációja), hanem egy — csomópontjaiban szervezetileg külön-külön is konkretizált — szövetség. Csak így érthető meg az a nevelő funkció, amelyet Lukács magának a forradalmi folyamatnak tulajdonított. A proletárállam legitimitását (vagyis azt a módot, ahogyan az az emberek tudatában tükröződik) nem a tudaton kívül lejátszódó forradalmi (gazdasági-társadalmi) folyamat vívmányainak utólagos elemzése biztosítja, hanem a néptömegeknek, a különböző rétegeknek az új jogrendbe vetett bizalma. A proletárállam tudatosan aktív, meghatározó szerepet vállal saját legitimitásának megteremtésében. Ezért „törvényessége“ — illetve ezzel szoros összefüggésben: a kommunista párt vezető szerepe — elsősorban nem az alkotmányon vagy a dokumentumokban rögzített adminisztratív rendeleteken alapszik: a néptömegek, a különböző csoportok önként való alárendelődését

a pártnak és az államnak minduntalan ki kell érdemelnie, meg kell tartania, újra kell teremtenie.

Rosa Luxemburggal folytatott polémiájában Lukács leszögezi: a proletariátus forradalmi pártjának szerepe semmiképpen sem az, hogy szervezetiesen egységesítse a már előzőleg szervezen kialakult forradalmi tömböt. A párt szövetsége az összes polgárelenes rétegekkel nem azt jelenti, hogy szervezetiesen is egyesítenie kellene őket. Ahhoz, hogy a kommunista párt a kispolgársággal, a parasztsággal, illetve a nemzetiségekkel szövetségben (nem pedig szervezeties egységben!) vezesse az átalakulásért folytatott harcot, szervezetiesen feltétlenül tisztáznia, tökéletesítenie kell önmagát.

Nem véletlen tehát, hogy a *Történelem és osztálytudat* a szervezet kérdésének különös elméleti és módszertani jelentőséget tulajdonít. Szerinte a húszas évek kommunista pártjait túlságosan lekötik a világ zsurnalisztikusan követett gazdasági és politikai problémái és a belőlük fakadó taktikai kérdések, s nem fordítanak kellő figyelmet a szervezeties kérdés elméleti vonatkozásaira. Ahhoz, hogy a párt szervezeties építkezésének elméleti alapjait megragadjuk, a szervezetet Lukács szerint az elmélet és gyakorlat közötti egyik legfontosabb (ezért módszertanilag is lényeges!) közvetítésformának kell felfognunk. A kapcsolatot egyes oldalai csakis „e közvetítésen keresztül nyerik el teljes konkrétságukat és valóságukat“ (*I. m.* 607.). Ugyanis: a) „a pusztán elméleten belül“ békésen megférnek egymással a legkülönbözőbb nézetek és irányzatok, mivel olyan meddő vitákba torkollnak, melyek nem veszítik szét az adott szervezeties kereteket; b) a „pusztán cselekvés“ sem több, mint elszigetelt egyének és csoportok „önmagában zavaros nyüzsgése“. Amiből viszont az következik, hogy: a) egymást kizáróvá akkor válnak a nézetkülönbségek, ha — megvalósulásra törve — szervezeties sikra csapnak át; b) az egyedi cselekedetek „nyüzsgése“ csak akkor kap értelmet, ha minden egyes akció szervezeties közvetítettségében, a történelmi folyamatban betöltött funkciójában, vagyis a „mi a teendő?“ kérdésre adandó válasz formájában határozzuk meg. (*I. m.* 608.)

A szervezeties kérdésnek ez a nyomatékosítása, úgy tűnik, előrevetíti a mozgalom bürokratizálódását, mely a szervezeties-szövetségi centralizációnak elkerülhetetlen velejárója. Egyrészt szövegében maga Lukács figyelmeztet rá, hogy a szervezeties szférába való „átcsapás“ minden esetben felszínre hozza az egyébként „pusztán elméleti“, vagyis gyakorlatilag elszigetelt, egymáshoz csupán szimptomatikusan viszonyuló, kikristályosodni nem képes ellentéteket. Az ellentéteknek ez a spontán elhúzódása és elmélyülése a szervezetet az állandó veszélyeztetettség lidércnyomásos állapotába taszítja. Az állandó feszültség meggátolja az erőviszonyok reális mérlegelését; a szervezet minden kritikától és önkritikától elzárkózik, minden „más véleményt“ elfojt, mert képtelen az „érte és ellene haragvók“ közötti különbségtételre. Másrészt a bürokratizálódó szervezet éppenséggel a centralizációs folyamat központi hatalmi tényezője. Mint hatalmi tényezőnek, a szervezetnek a konkrét kérdések megoldására minőségileg igen különböző eszközök állnak rendelkezésére. Ezért számolni kell azzal a veszéllyel, hogy a kérdések adminisztratív-bürokratikus vagy erőszakos megoldását a szervezet előnyben részesíti, és gyakorlatának állandósított sajátosságaként kezeli.

Ennek a felfogásnak azonban valójában semmi köze a dogmatizmushoz. Lukács felfogásában a szervezet nem valamiféle „szentség“, amely egyetemes választ ad az elmélet és gyakorlat kérdéseire, ő az egész problematikát rendkívül dinamikus módon kezeli. Ez a szemléleti dinamizmus annak köszönhető, hogy Lukács az irányzatok szervezeties „átcsapásának“ elméleti-módszertani jelentőségéből (és történelmi időszerűségéből) indul ki. A „szervezetiesre orientált kérdésfelvetés“ minden egyes akció egyben jövőbeli tanulságai alapján is mérlegre tesz. Csak ily módon válik lehetővé, hogy „az elméletet a praxis oldaláról valóban kritikának vehessük alá“, csak ily módon „lehetőséges valódi önkritika, az elkövetett »hibák« eredményes feltárása“. Az eljövendő cselekvés számára ugyanis nem járhat semmiféle tanulsággal, hangsúlyozza Lukács, ha a sikert vagy kudarcot egyoldalúan az egyes emberek „hibáinak“ vagy „helyes“ döntéseinek számlájára írjuk: „Erről az álláspontonról többé-kevésbé véletlenül fog tűnni, hogy valaki éppen az adott nézeteket vallotta, éppen ezt a hibát követte el. Egy ilyen hiba megállapításából csak az következhet, hogy az adott személy alkalmatlan volt pozíciójára betöltésére.“ Ez Lukács szerint ugyan nem teljesen „értéktelen“ következtetés, de nem teszi lehetővé, hogy a jövőre nézve „okuljunk“ belőle. Az egyén (a vezető) szerepének abszolutizálása éppolyan fatalizmus, mint mindent az elvont, objektív „szükségességűgél“ magyarázni. A valódi önkritika „azokat a lényegi meghatározottságokat keresi, amelyek összekapcsolják az elméletet a gyakorlattal“. Ez pedig nem más, mint a szervezeties közvetítés, az elméleti nézetkülönbségek szervezeties következményeinek következetes érvényesítése. Ahol az egymást kizáró nézeteket egy határozat el-

méleti „egysége“ keretében úgy fogják össze, hogy mindegyiküket figyelembe vesszük, de szervezeti következtetéseket nem vonnak le belőlük, ott a két pólus (elmélet és gyakorlat) közvetítetlenül kerül egymás mellé. Ez a közvetítetlenség a határozatokat több értelművé, tehát többféleképpen értelmezhetővé teszi, ami a konkrét cselekvés számára aligha jelent gyakorlati eligazítást.

A szervezet tehát a mozgalom önkritikájának nem csupán kényszerű kerete, hanem elengedhetetlen feltétele. Ha a kérdést szervezeti formában tesszük fel, mondja Lukács, pusztán másodlagos és véletlenszerű lesz, hogy *ki* (a szervezet hierarchiájában milyen pozíciót betöltő személy) „döntött helyesen“, vagy „követett el hibát“. A valódi kérdés: milyen körülmények tették lehetővé vagy éppen szükségsszerűvé, hogy adott pozíciókat adott személyek töltsenek be? Vagyis: szervezeteileg hogyan konkretizálódtak a különböző állásfoglalások, helyesek voltak-e az elmélet gyakorlatba való átültetésének eszközei, illetve az általuk implikált szervezeti felépítés? E kérdéseket pedig lehetetlen megválaszolni „az irányzatok világos megkülönböztetése nélkül“. (I. m. 608–609.)

Mit jelent a fenti körülmények között „az irányzatok világos megkülönböztetése“? Mint láttuk, a szervezet a valóság tendenciáinak kikristályosodása. Olyan tendenciákról van szó, amelyek rejtett állapotukban már eléggé kifejlődtek ahhoz, hogy általuk a valóság „gondolatra törekedjék“, lévén hogy a szervezet itt az elmélet és gyakorlat, a tudás és valóság közti közvetítésforma. A szervezetre irányuló valóság-tendencia a valóság tudatos megközelítésének olyan lényegi mozzanata, amely szervezeti kikristályosodás hiányában mindenképpen elvész. Az irányzatok világos megkülönböztetése tehát nem csupán a szervezeten belül hoz létre polifóniát, hanem egyúttal szükségszerűen a szervezetek többszólamúságát is jelenti. Ez a többszólamúság nem kényszerű kerete a kommunista szervezet és a hatalom viszonyának; a párt vezető szerepe nem egy végigvitt történelmi lehetőség adminisztratív módon körülbástyázott önreprodukcióna támaszkodik, hanem a valósághoz kapcsolódó lényegi viszony, melynek megvalósítása nélkül lehetetlen leküzdeni az eldologiasodott formák ember feletti uralmát. Az új gazdaság létrehozásának, megszervezésének tényleges folyamatában egyszerűen felszámolódik a gazdasági problémáknak az egész társadalom feletti uralma. A kommunista szervezet vezető szerepe a többszólamúság körülményei között viszont csak annyiban szilárdulhat meg, amennyiben csökkén a gazdasági kérdések uralma az egész társadalom felett. Az átmeneti korszak minden eddiginél hangsúlyozottabb gazdasági orientációja arról tanúskodik, hogy a gazdasági kérdések nem fontosságukat, csak mindenek felett való hatalmukat veszítik el. Ismerve Lukácsnak a bürokratikus szervezetek iránt érzett ellenszenvét, valószínűnek tarthatjuk, hogy Lukács más lehetőségekkel is számolt. Elképzelhetőnek tartotta, hogy egy bürokratikus, vezető szerepét hatalmilag újratertemző szervezet valóságviszonyaiban is érvényesüljön a valóság önműködő uralma, sőt azzal a lehetőséggel is számolt, hogy ez a szervezet az egész társadalmat a gazdaság érdekeinek rendeli alá, mintegy gazdasági vonatkozásban eszköziesíti azt. A mai gazdasági és legitimációs válságokban ezért csupán átszerveződnék, de semmiképpen sem tűnnek el az eldologiasodás uralmának elemei és formái.

Az irányzatok világos (szervezeteileg is konkretizálódott) megkülönböztetése tehát valóban nem taktikázás, hanem a valósággal szembeni kommunista (Lukács szerint: szövetségi) viszony feltétele és eszköze.

Mire irányul ilyen körülmények között a „nyílt és kendőzetlen erőszak“? „...a társadalmi fejlődés megváltoztatása csak egy módon lehetséges: ha megakadályozzuk a tőkeviszonyoknak ezt az önreprodukción, ha más, új irányt szabnak a társadalom önreprodukciónak. E struktúra alapvető funkcióján mit sem változtat, hogy a kisüzem szocializációjának gazdasági lehetetlensége a kapitalizmust és a burzsoáziát »állandóan, minden nap minden órájában, magától és tömegméretekben« megújítva reprodukálja. [Lukács itt Leninnek *A baloldaliság a kommunizmus gyermekbetegsége* című írásából idéz.] A folyamat ezáltal magától értedően sokkal bonyolultabbá válik, a két társadalmi struktúra egymás melletti fennállására éleződik, de a szocializáció társadalmi értelme, a proletariátus tudatának fejlődési folyamatában betöltött funkciója nem szenved változást.“ (I. m. 547.) Az erőszak tehát Lukácsnál a polgári hatalmi apparátusra és a nagyüzem szocializációjára irányul, sőt Lukács „a kisüzem szocializációjának gazdasági lehetetlenségét“, illetve a két struktúra időleges együttlétezését is megengedi. Az erőszak gyakorlatában a kommunista szervezet vezető szerepe nem a hatalom kényelmét szolgálja: ez a vezető szerep elképzelhetetlen a mozgalom lényegi kritikája és önkritikája nélkül. Ez a kritika és önkritika viszont a szervezet felépítésére is kihat.